

تاریخچه مصرف تریاک در ایران

شعله صالحی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۱/۱۳

چکیده

هدف این بررسی شناخت تاریخچه مصرف تریاک در ایران است که برای تحقق آن از روش تاریخی - تحلیلی استفاده شده است. نتیجه به دست آمده حاکی است که از زمان دقیق شناخت گیاه خشخاش و مصرف تریاک در ایران سابقه‌ای موجود نیست.

در اوستا به افیون و تریاک اشاره‌ای نشده است. ابوعلی سینا و محمد زکریای رازی، از پزشکانی بوده‌اند که تریاک را به‌عنوان دارو تجویز می‌کردند.

مصرف تریاک از دوره صفویه در ایران رواج یافت و تا به امروز روند افزایشی داشته است. با وجود اقدامات و مبارزه مداوم جمهوری اسلامی ایران با تولید، توزیع و مصرف مواد مخدر، این معضل همچنان ادامه دارد.

واژگان کلیدی: خشخاش، تریاک، مصرف تریاک، تاریخچه.

مقدمه

خشخاش، گیاهی از خانواده کوناریان است که بیشتر در مناطق معتدل می‌روید. تخمدان آن حاوی دانه‌های خشخاش بیضی شکل است که گلبرگ‌های صورتی، قرمز، سفید و ارغوانی رنگ دارد. وقتی این گلبرگ‌ها رو به پژمردگی می‌رود با تیغ‌زدن تخمدان نارس، عصاره‌ی شیرین رنگ شروع به تراوش می‌کند که در مجاورت هوا به صورت دلمه شده و پس از گذشت یک شبانه‌روز به رنگ قهوه‌ای و گاهی سیاه در می‌آید و به حالت صمغی چسبنده بر جدار خارجی تخمدان باقی می‌ماند که آن را تراشیده و جمع‌آوری می‌کنند. صمغ جمع‌آوری شده را تریاک گویند (کاکوئی، ۱۳۸۵).

تریاک خام از چسبنده شدن تریاک توسط هوا به دست می‌آید (نوری‌نژاد، ۱۳۹۰). تریاک در ابعاد و شکل‌های متفاوت مانند حبه، لول، کیک و ... تهیه می‌شود و روش‌های مصرف تریاک خوردن و کشیدن است (کاکوئی، ۱۳۸۵).

مرفین، یکی از الکلوئیدهای اصلی تریاک است که ۴ تا ۲۰ درصد ماده‌ی یادشده را تشکیل می‌دهد و به‌طور متوسط از هر ۱۰ کیلو تریاک یک کیلو مرفین تهیه می‌شود. مرفین به صورت پودر، قرص، کپسول و آمپول در دسترس قرار دارد و از طریق خوراکی، کشیدن و تزریق زیر پوستی و وریدی، مورد مصرف قرار می‌گیرد. هروئین، یکی از مشتقات نیمه‌مصنوعی مرفین است که با استیل‌سیون مرفین به دست می‌آید. نام علمی آن دی‌استیل مرفین است. تریاک و مشتقات آن تسکین‌دهنده درد و اعتیادآور است (همان).

در حال حاضر اگر جغرافیای کشت خشخاش در دنیا را به اعتبار میزان محصول و مقدار زمین‌های زیر کشت تقسیم‌بندی کنیم، منطقه جنوب غربی آسیا (منطقه هلال طلایی) مقام اول را داراست. بعد از منطقه هلال طلایی، به ترتیب منطقه مثلث طلایی و مکزیکیه مقام‌های دوم و سوم قرار دارند. از نظر کشت خشخاش و تولید تریاک، هلال طلایی به منطقه‌ای از جنوب غربی آسیا گفته می‌شود که شامل مرکز و جنوب غربی افغانستان، جنوب غربی پاکستان و جنوب شرقی ایران بوده است.

قبل از انقلاب اسلامی، منطقه سیستان و بلوچستان یکی از مراکز هلال طلایی محسوب

می‌شد. در این دوره، آذربایجان ایران نیز در نوک هلال طلایی از مناطقی بود که از جهت کشت تریاک جزو مناطق مهم محسوب می‌شد. ایران تا قبل از انقلاب اسلامی یکی از منابع مهم در هلال طلایی بوده است که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، در تولید و کشت تریاک نقشی ندارد (شهیدی، ۱۳۸۲).

روش‌شناسی

بررسی و تحقیق پیرامون تاریخچه مصرف تریاک در ایران، با روش تاریخی-تحلیلی انجام شده است. در این روش موضوع مورد نظر به‌طور نظام‌مند، براساس تاریخ وقوع، مورد کنکاش، بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

مصرف تریاک در دوران باستان

صرف نظر از اسطوره‌ها و افسانه‌های باستانی، خواص دارویی خشخاش و محصول آن به‌نام افیون، بی‌گمان سابقه‌ای طولانی دارد. تاریخ‌شناسی بشر با خواص عصاره گیاه خشخاش مشخص نیست. در بعضی منابع معتبر مانند فرهنگ‌نامه بریتانیکا نوشته شده است که در حدود قرن ششم و هفتم قبل از میلاد مسیح، این گیاه در چین شناخته شده بوده است. در لوح‌های سومری متعلق به سه یا چهار هزار سال قبل از میلاد مسیح، مطالبی پیرامون گیاه تریاک نوشته و آن را گیاه شادی‌بخش نامیده‌اند. متون آشوری، مصری و یونانی، در مورد استفاده از تریاک در زمان‌های قدیم مطالب بسیاری دارند. هرودت، ارسطو و هیپوکرات، در کتاب‌هایشان از تریاک بسیار سخن گفته‌اند. زنان مصری از شربت تریاک برای فرونشاندن خشم و تسکین غم استفاده می‌کردند.

گیاه خشخاش از ناحیه آسیای صغیر به یونان منتقل شده؛ اگرچه در بعضی منابع آمده است که در اروپا، مجارها اولین ملتی هستند که با گیاه خشخاش آشنا شدند و گیاه‌شناسان این کشور این آشنایی را از ۱۲۰۰ سال قبل از میلاد می‌دانند. ولی هومر، شاعر نابینا و حماسه‌سرای یونانی که احتمالاً ۶۰۰ سال قبل از میلاد مسیح می‌زیسته، در آثار خود از گل خشخاش که در باغ‌های شهر رم کشت می‌شده یاد می‌کند. از آنجا که یونانیان زمان سقراط، حدود چهارصد سال قبل از میلاد از تأثیرات طبی تریاک سخن گفته‌اند، می‌توان

نتیجه گرفت که حداقل آشنایی یونانیان با تأثیرات طبی مخدرها به چند صد سال قبل از میلاد مسیح بر می‌گردد.

بقراط و ثوفراست، در چهارصد سال قبل از میلاد مسیح، از تریاک برای درمان اسهال و تسکین درد استفاده می‌کردند (باقرزاده، ۱۳۷۸).

مصرف تریاک در دوران باستان ایران

از زمان دقیق شناخت گیاه خشخاش و عصاره‌ی آن و مصرف تریاک سابقه‌ای موجود نیست. سوابق به‌دست آمده حکایت از شناخت تریاک از قرن‌ها قبل دارد.

دلایلی در دست است که ایرانیان قدیم با مواد مخدر و به‌خصوص تریاک آشنایی نداشته‌اند، زیرا در اوستا ذکری از افیون و تریاک در بین نیست (شهیدی، ۱۳۸۲).

مصرف تریاک به منزله‌ی دارویی مسکن و اثربخش در ایران، نتیجه‌ی تحقیقات بوعلی سینا و محمدزکریای رازی بوده است. آنان در شمار نخستین پزشکانی بودند که در قرن ۱۰ میلادی، خواص تریاک را شناخته‌اند و برای پیشبرد اهداف پزشکی از آن به‌عنوان پادزهر استفاده می‌کردند، هر چند بر آثار سوء آن بر بدن نیز آگاه بودند.

علت مصرف و رواج تریاک را در ایران برخی دستاورد حمله مغولان و برخی ارمغان لشکرکشی نادرشاه به هندوستان می‌دانند؛ اما آن‌چه مسلم است در زمان صفویه مصرف این ماده به‌خصوص در بین بزرگان، درباریان و رجال عالی‌مقام جهت تعدیل اضطراب خاطر و خوشگذرانی و تفریح متداول بود. در زمان شاه طهماسب صفوی، وی خطر مصرف مواد افیونی را جدی تلقی کرد و دستور داد تا تریاک موجود در دربار را معدوم کنند. اما در دوره‌های بعد و حکمرانی جانشینان نالایق وی، چون شاه سلیمان، مصرف این ماده دوباره متداول شد و مردم با آن که می‌دانستند تریاک مضر است، اما به‌علت عادت کردن به آن، چاره‌ای جز مصرف نمی‌دیدند. البته در این میان نقش استعمارگران نیز بسیار حائز اهمیت است و از آنجا که دست استعمار همیشه از آستین‌های رنگارنگی بیرون می‌آید، این بار نیز برای اشاعه مواد مخدر و غارت هرچه بیشتر ثروت‌های ایران، خیلی ظریف و پنهانی کار کرد (برفی، ۱۳۷۸).

در قدیمی ترین سند باقی مانده از ایران باستان یعنی شاهنامه فردوسی، می خوانیم که اسکندر مقدونی فاتح ایران به علت پر خوری بیمار یا به قول فردوسی دچار سستی روده شد و پزشکی هندی که از جانب کید به دربار او اعزام شده بود توانست با فراهم آوردن تریاک، اسکندر را معالجه کند (خالقی پور، ۱۳۸۶).

اینک مصرف تریاک در دوره های تاریخی ایران، به طور خلاصه به شرح زیر بررسی می شود.

مصرف تریاک در دوران صفویه

اگرچه نمی توان گفت که مصرف تریاک از این دوران شروع شد ولی مدارکی در دست است که اشاعه تریاک در این دوره به خاطر امنیت و رفاهی که در ایران به خصوص دربار پادشاهان پیدا شده بود بیشتر از ادوار گذشته است. از آغاز دولت صفوی، تریاک خوردن در میان ایرانیان بیشتر معمول شد.

بسیاری از مردم به خصوص شاهزادگان و سران دولت و درباریان و سرداران سپاه، به خوردن این سم جانکاه معتاد بودند و مانند سیگاری ها بر حسب موقعیت و رتبه و میزان امکانات مالی همیشه تریاک دان زرین و جواهر نشان و سیمین یا مسین به همراه داشتند. در زمان شاه طهماسب، دومین پادشاه صفوی، کار اعتیاد چنان بالا گرفت که همه ساله مقداری تریاک از خاک عثمانی وارد ایران می شد. به دلیل زیاد بودن معتادان در زمان شاه طهماسب، او شراب فروشی و تریاک خوردن را ممنوع کرد و تریاک های سلطنتی را در آب ریخت. شاه اسماعیل دوم، پسر دوم شاه طهماسب و جانشین او، در اثر مصرف فلونیا که ترکیبی از تریاک و بنگ و مواد مخدر دیگر بود در گذشت. شاه عباس در سال های اول پادشاهی خود به دشمنی با تریاک برخاست. او همه کارمندان تریاکی دربار خود را تصفیه کرد. اما سرانجام نتوانست با تریاک خوری مبارزه ای قاطع کند و برای تریاکی ها مالیاتی سرانه معین کرد که باید سالیانه به خزانه شاه پرداخت می کردند (اسعدی، ۱۳۸۱).

عواملی که سبب اشاعه اعتیاد به تریاک در عصر صفویه شد عبارت بودند از:

۱- هم زمانی تشکیل کمپانی هند شرقی با تشکیل دولت صفویه و فعالیت این کمپانی

در تولید و قاچاق تریاک به چین، ایران و برخی کشورهای دیگر که سرانجام منجر به جنگ‌های تریاک بین انگلیس و چین شد. این کمپانی و عمال فرومایه داخلی آن در معتاد کردن ایرانی‌ها نقش فراوانی داشتند ولی با توجه به سیاست استعمارگران مبنی بر اشاعه اعتیاد بین ایرانیان، انگلیس را باید مهم‌ترین عامل، تلقی کرد.

۲- در آن زمان، علم پزشکی و داروسازی هنوز پیشرفت نکرده بود و گرایش مردم به تریاک برای تسکین دردهای خود زمینه‌ساز اعتیاد شد. زیرا ناآگاهی مردم از زیان‌های جسمانی و روانی تریاک، از جمله تسکین موقت درد، علاج نکردن منشأ بیماری و مزمن شدن بیماری موجب می‌شد که بیمار درد را به‌طور موقت با تریاک تسکین دهد و در پی تکرار مصرف آن معتاد شود؛ غافل از این که علاوه بر معتاد شدن بیمار، مرض همچنان سیر پیشرفت خود را طی می‌کند.

۳- در عصر مورد نظر، مراجع تقلید، مصرف تریاک را برخلاف مصرف الکل، حرام اعلام نمی‌کردند، زیرا در آن روزگار زیان‌های تریاک کشف نشده و فقط تسکین بخشی مصرف آن شناخته شده بود. مصرف تریاک نه تنها در جامعه شیعه ایران قبحتی نداشت، بلکه دست قوی استعمار به‌منظور تباه کردن نیروی جسمی و فکری مردم، چنان به اشاعه آن دامن می‌زد که اعتیاد به تریاک در بین درباریان هم رواج یافت. استعمارگران که خواستار بی‌قیدی، بی‌حرکی و عدم احساس مسئولیت افراد در قبال مسائل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و حتی استقلال کشور بودند، با حربه اعتیاد به تریاک، بدون نیاز به لشکرکشی توانستند بر امور ایران مسلط شوند.

۴- در آن زمان، روش معالجه علمی و بهداشتی برای نجات معتادان وجود نداشت و مواد افیونی جسم و جان آنها را تسخیر می‌کرد و تا نابودی و فنا، گریبان‌گیر آنها می‌شد، بنابراین افرادی هم که تفتنی مصرف می‌کردند در اندک زمانی معتاد و به جرگه معتادان می‌پیوستند و اندک اندک به‌شمار آنها افزوده می‌شد (اسعدی، ۱۳۸۱).

سرانجام دودمان صفوی به‌ظاهر با حمله‌ی افغانه حکومت را رها کردند ولی نقش اعتیاد به مواد مخدر هرگز در این شکست تاریخی مسئله کوچکی نیست. بعضی از مؤلفان این

موضوع را کم از ضعف نظامی نمی‌دانند، حتی عده‌ای معتقدند که عامل اصلی شکست همین موضوع است (شهیدی، ۱۳۸۲).

مصرف تریاک در دوره افشاریه و زندیه

در دوران نادرشاه مردم به تریاک آلوده بودند و برای معالجه بعضی از بیماری‌ها از آن استفاده می‌کردند. برخی مورخان می‌گویند تا قبل از هجوم نادر به هند مردم ایران با دود کردن تریاک آشنایی نداشتند بلکه فقط آن را می‌خوردند و با بازگشت سربازان نادر از هند نحوه تریاک کشیدن را که از هندیان آموخته بودند، به مردم یاد دادند. در ادوار بعدی نیز وضعیت مصرف تریاک همچون گذشته ادامه می‌یابد و تریاک خوردن همچنان در دوران پادشاهی کریم خان زند در بین اقشار مختلف رواج داشته است. البته در زمان حکومت کریم خان زند، کمپانی هند شرقی و اتباع دولت انگلستان که اکنون در هندوستان کاملاً مستقر شده بودند، سعی کردند با نفوذ در ایران، جای پای برای خود بیابند، ولی با اقدامات هوشمندانه کریم خان زند و اخراج آنها از شیراز و جزایر و بنادر خلیج فارس، تا زمان قاجاریه برای استعمارگران فرصت مناسبی پیدا نشد (غنچی، ۱۳۸۲).

مصرف تریاک در دوره قاجاریه

اعتیاد به مفهوم امروزی و تریاک کشیدن به روش‌های شناخته شده، از زمان قاجاریه شروع شد. پزشکان آقامحمدخان، سرسلسله قاجاریه، برای معالجه وی تریاک تجویز می‌کردند. در این دوره تولید تریاک با هدف صادرات در چند استان مهم کشور رواج یافت؛ مهم‌ترین این استان‌ها شامل فارس و کرمان بودند. تریاک از مهم‌ترین کالاهای صادراتی شیراز در دوره قاجار بود، میزان تولید آن بالا بود به طوری که هر سال به طور متوسط ۴۸۰۰ تا ۵۰۰۰ لول تریاک به چین، بریتانیا و آمریکا صادر می‌شد (خالقی‌پور و یارمحمدیان، ۱۳۸۶).

مصرف تریاک به صورت جدید، از زمان قاجاریه با فعالیت استعمارگران شکل گرفت و در واقع شکل سیاسی مواد مخدر از این زمان آغاز شد. سوداگران انگلیسی از یک سو با

ترویج کشت، تولید و فروش تریاک در ایران، به درآمدهای امپراطوری بریتانیای کبیر افزودند و از سوی دیگر، کشیدن تریاک را در سطح گسترده‌ای وسعت دادند. انگلیسی‌ها تریاک ایران را خوب می‌خریدند و این امر باعث شد که کشاورزان دست از زراعت گندم کشیدند و قسمت زیادی از اراضی گندم را به خشخاش اختصاص دادند، به طوری که تریاک یکی از مهم‌ترین صادرات ایران شد.

از زمان میرزا تقی خان امیرکبیر تا سال ۱۳۲۱ ه.ق، کشت خشخاش، فروش و مصرف تریاک در ایران آزاد بود و هیچ قانونی در این زمینه وجود نداشت. نخستین قانون در این مورد، به نام «قانون تحدید تریاک» در سال ۱۳۲۹ ه.ق، در ۶ ماده به تصویب مجلس شورای ملی رسید. به منظور کاهش مصرف تریاک، قانون‌های تحدید تریاک، انحصار تریاک، مجازات قاچاقچیان و مواد افیونی و تولید و توزیع غیرقانونی وضع شد (خالقی‌پور و یارمحمدیان، ۱۳۸۶).

با توجه به ویژگی اعتیاد به تریاک و قدرت تخریب‌کنندگی بالای آن، این ماده در جامعه‌ی عصر قاجاریه تبعات منفی زیادی به دنبال داشته است. از مهم‌ترین این مشکلات می‌توان به کم‌کاری، ایجاد برخی محیط‌های غیرمتعارف و زننده، ازهم پاشیدگی خانواده‌ها و ناموس‌فروشی به منظور تهیه‌ی مواد، اشاره کرد. هرچند باید یادآوری کرد که تأیید اینکه اعتیاد تاثیر کلان بر اقتصاد عصر قاجار داشته و موجب عقب‌ماندگی‌های جامعه‌ی آن دوره شده که اعتیاد تاثیر کلان بر اقتصاد عصر قاجار داشته و موجب عقب‌ماندگی‌های جامعه‌ی آن دوره شده است. بسیار پیچیده می‌نماید، زیرا چنین به نظر می‌رسد که دست‌یابی بدان چندان امکان‌پذیر نباشد (آقاجری، دهقان حسام پور و حمانی، ۱۳۹۱).

دردوران قاجار تریاک به عنوان ماده خام، که در اقتصاد سنتی ایران یک کالای غیرتجاری و متناسب با ویژگی‌های اقتصاد معیشتی به مصرف خانوادگی و محلی می‌رسید، از نیمه دوم سده نوزدهم با تغییر شکل اقتصاد ایران، در چارچوب اقتصاد وابسته، تریاک به یک کالای تجاری تبدیل شد و در دهه شصت میلادی به یکی از اقلام صادراتی ایران تبدیل شد و تاثیر زیادی در تجارت خارجی ایران گذاشت. این ماده خام یک روند صعودی

نوسان دار تاسال (۱۸۸۰م/۱۲۹۷ق) که اوج تولید تریاک ایران بود، پشت سر گذاشت. دهه هشتاد میلادی صادرات تریاک ایران ثابت و دارای شیب نزولی کمی بود. در اواخر سده نوزدهم میلادی صادرات تریاک ایران با یک شیب تند تنزل پیدا کرد و در اوایل سده بیستم جایگاه استراتژیک خود را در صادرات ایران از دست داد و فرش، جای آن را گرفت (رنجبر و دهقان حسام پور، ۱۳۹۳).

مصرف مواد مخدر در ایران بعد از انقلاب مشروطیت

انقلاب مشروطیت در تاریخ ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ه.ق مطابق با ۱۴ مرداد ۱۲۸۴ ه.ش به پیروزی رسید. با وجود این که در سال‌های اول درگیر جنگ و جدال با محمدعلی شاه، تهیه قانون اساسی و تثبیت خویش بود، به مسئله مواد مخدر نیز بی توجه نبود و مجاهدان و مشروطه خواهان ضمن سروسامان دادن به اوضاع مملکتی، هر جا فرصتی می یافتند با تریاک و معتادان نیز در می افتادند و تریاکیان را دشمنی مهم برای آزادی می پنداشتند، و گاهی معتادان را به زور وادار به ترک تریاک می کردند. این اقدامات، گرچه مفید بود، ولی به علت این که هنوز قانونی در این مورد وجود نداشت و اقدامات مجاهدان هماهنگ نبود، آن طور که انتظار می رفت به جایی نرسید.

در این شرایط، محافل سیاسی جهان در فکر کنترل تریاک و مواد مخدر بودند و فکر به وجود آوردن یک مرکز بین المللی که ضامن اجرای این تصمیم باشد در حال اوج گیری بود. یکی از کشورهای درگیر، کشور فیلیپین بود که به علت اقدامات استعمارگران انگلیسی، تعداد معتادان آن روز به روز بیشتر می شد.

یکی از مخالفان فعال فیلیپینی، اسقف مون برنت بود که در سال ۱۹۰۶ میلادی، نامه‌ای به روزولت رئیس جمهور آمریکا نوشت و تقاضا کرد که یک هیئت تحقیق برای رسیدگی به وضعیت معتادان به فیلیپین اعزام شود و بر مبنای دستور روزولت، این هیئت پس از بازدید از فیلیپین، ژاپن، چین، مالزی و برمه، گزارش خود را تسلیم دولت آمریکا کرد و انتشار این گزارش، افکار عمومی را در آمریکا به حرکت درآورد و همین موضوع، مقدمات تشکیل همایش بین المللی شانگهای را فراهم آورد. همایش در سال ۱۹۰۹ م، مطابق با

۱۳۲۹ ه.ق، یعنی ۵ سال پس از استقرار مشروطیت در ایران، در شانگهای، یکی از بنادر مهم چین، برای رسیدگی به مسئله جهانی مواد مخدر تشکیل شد و نماینده ایران به عنوان یکی از کشورهای مهم درگیر در مواد مخدر به این همایش دعوت شد. در قطعنامه‌ای که همایش تصویب کرد، نشانه‌هایی از عمق نگرانی بین‌المللی برای کنترل جهانی مواد مخدر به چشم می‌خورد و برای اولین بار کوشش‌های دولت چین به منظور جلوگیری از ورود تریاک به رسمیت شناخته شد و عهدنامه صلح تحمیلی به چین در جنگ دوم تریاک منسوخ شد (شهیدی، ۱۳۸۲).

بعد از همایش، اخبار مربوط به آن در ایران پخش شد و دولت وقت که از طرفی زیر فشار آزادیخواهان و مجاهدان مشروطه بود و از طرفی با امضای قطعنامه همایش از نظر وجهه بین‌المللی خود رامقید به رعایت مصوبات همایش می‌دید، تظاهراتی را در رابطه با مسائل یادشده تدارک دید.

در مرحله اول، هیئت‌هایی به شهرستان‌ها و مراکز استان برای تهیه گزارش از وضعیت کشت تریاک و معتادان اعزام داشت و بر مبنای این گزارش‌ها، اولین قانون راجع به مواد مخدر در ۱۲ ربیع‌الاول ۱۳۲۹ ه.ق، برابر با سال‌های ۱۲۸۹ ه.ش و ۱۹۱۰ م، یعنی یک سال بعد از همایش شانگهای، در مجلس شورای ملی وضع شد. در این قانون، با وجودی که به صراحت، به مضر بودن مصرف تریاک، شیره و سوخته تریاک اعتراف شده و آن را برای ملت ایران مخاطره‌آمیز می‌داند، ولی از تاریخ وضع این قانون برای هر مثقال تریاک مالیده شده، سیصد دینار مالیات در نظر گرفته شد و همین موضوع باعث شد که تا سال‌های طولانی، مالیات به دست آمده از تریاک وارد بودجه دولت شود و همه کسانی که به نحوی می‌خواستند با مواد مخدر مبارزه کنند باید این موضوع را در نظر می‌گرفتند. مالیات بستن روی تریاک، صرف نظر از این که در کاهش معتادان هیچ تأثیری نداشت، بلکه در آینده باعث ازدیاد تعداد آنها شد؛ زیرا مصرف تریاک باعث درآمد بیشتر برای دولت می‌شد و این مطلب جز با افزایش آمار معتادان میسر نمی‌شد (همان).

مصرف تریاک در دوره پهلوی

با به قدرت رسیدن رضاخان در سال ۱۳۰۴ ه.ش، دولت برنامه نوسازی و صنعتی‌سازی را به تقلید از همسایه خود مصطفی آتاتورک آغاز کرد. بنابراین باید برای تأمین هزینه‌ها، منبع درآمد داخلی در اختیار داشته باشد. امکان وضع تعرفه‌ی صادراتی و مالیات داخلی به تریاک، این توان را داد که منبع درآمد دولت باشد (فرزی، ۱۳۹۲). دولت برای در دست گرفتن کنترل بازار تریاک، برنامه‌های بسیاری را به اجرا درآورد که یکی از مهم‌ترین این برنامه‌ها، قانون انحصار دولتی تریاک بود که در سال ۱۳۰۷ ه.ش، تصویب شد. هدف دولت این بود که کنترل تریاک از مزارع تا مصرف را در دست داشته باشد (کوهن، ۱۳۷۳).

همزمان باحکومت پهلوی اول بحران اقتصادی جهان سرمایه‌داری در سال‌های ۱۹۳۲-۱۹۲۹ (۱۳۱۱-۱۳۰۸ ه.ش) ایجاد شد. اولین و مهم‌ترین پیامد بحران جهانی برای ایران، به عنوان تولیدکننده موادخام از جمله تریاک، سقوط بازارهای صادرات بود که به تنزل قیمت و کاهش صادرات و اتخاذ تصمیمات متعدد همراه با آزمون و خطا انجام دهد. انجام این اقدامات دولت برای حفظ درآمد تریاک، نشان دهنده اهمیت تریاک در اقتصاد دوره پهلوی اول است (فصیحی و فرزی، ۱۳۹۳).

در دوره پهلوی، مصرف تریاک در میان بسیاری از اقشار جامعه و درباریان رواج داشت و مصرف علنی تریاک با توزیع کارت سهمیه به وجود آمد و شیوع مصرف هرئین از سال ۱۳۳۴ ه.ش و گسترش آن در سال‌های بعد و سیاسی‌شدن مسئله تریاک در ایران در پی سرمایه‌گذاری پنهان خاندان پهلوی در امر قاچاق مواد مخدر، از وضعیت تریاک در این دوره است.

در سال ۱۳۳۴ ه.ش، قانون «منع کشت خشخاش و مصرف تریاک» به تصویب مجلس رسید و به مرحله اجرا درآمد. با اجرای این قانون، ورود مواد مخدر از طرف مرزهای شرقی (افغانستان) و غربی (ترکیه)، توسط قاچاقچیان رواج بی‌سابقه‌ای یافت؛ به گونه‌ای که هیچ محدودیتی جهت دسترسی معتادان به مواد مخدر نبود. به دنبال این قانون برای واردکنندگان، فروشندگان و خریداران مواد، مجازات‌های سنگین از جمله حبس با اعمال

شاقه تا ۱۵ سال نیز پیش‌بینی شد. اما با این همه، نتوانست در جهت مبارزه با مواد مخدر توفیق داشته باشند که می‌توان دلایل آن را چنین دانست:

۱- واقع شدن ایران بین کشورهای تولیدکننده عمده تریاک در سطح جهان، همچون افغانستان و پاکستان؛

۲- مشکل کنترل مرزهای غربی و شرقی؛

۳- فشار هیئت حاکمه و مقامات بالای دولتی که خود در شبکه‌های بین‌المللی قاچاق مواد مخدر دست داشتند؛

۴- نبودن امکانات و برنامه‌ای منظم جهت مداوای معتادان.

بنابراین نتیجه عملی قانون منع کشت خشخاش تنها صدور مبالغه‌عظیمی از ارز کشور به خارج از مرزها و ایجاد منبع درآمد ارزی مهم برای کشورهای تولیدکننده تریاک بود و موجب رواج انواع مواد مخدر دیگر نظیر هروئین، کوکائین، حشیش و قرص‌های مصنوعی بود. از این رو در بهمن‌ماه سال ۱۳۴۲ ه.ش، ظاهراً به منظور جلوگیری از خروج ارز قانونی تصویب شد که کشت و برداشت تریاک مجدداً آزاد شود (کوهن، ۱۳۷۳).

در این قانون، برنامه‌ای برای ترک اعتیاد معتادان و صدور کارت تهیه تریاک با مجوز پزشکی پیش‌بینی شد و به دنبال آن، در تیرماه سال ۱۳۴۸ ه.ش، مجازات واردکنندگان و فروشندگان مواد مخدر تشدید و در بیشتر موارد، اعدام پیش‌بینی شد. البته صدور کارت تهیه تریاک نیز از همین سال آغاز شد، اما همان‌طور که از قبل مشخص بود، نتیجه این قانون جلوگیری از خروج ارز از کشور نبود، بلکه گسترش هرچه بیشتر مواد مخدر در سطح کشور بود که این نتیجه از یک‌طرف با عدم کنترل دقیق مراکز کشت و برداشت تریاک توسط مأموران و عرضه مقادیر زیاد تریاک که توسط کشاورزان در بازار آزاد بود و از طرف دیگر کسانی که کارت تهیه تریاک دریافت می‌کردند اغلب یا معتاد نبودند یا اینکه از میزان مصرفی، مقداری اضافه داشتند و آن را در بازار عرضه می‌کردند و این وضعیت تا سال ۱۳۵۷ ه.ش ادامه داشت (شاکری، ۱۳۶۸).

قابل ذکر است که پیش از انقلاب در رابطه با اعتیاد و معتاد، کارهای متعددی صورت

گرفته است از جمله بازپروری معتادان، ولی تأثیر چندانی در امر مبارزه با اعتیاد و مواد مخدر نداشته است (غنجدی، ۱۳۸۷).

مصرف تریاک پس از انقلاب اسلامی

بعد از انقلاب، جامعه معتادان و قاچاقچیان با سوءاستفاده از وضعیت، فعالیتشان را چند برابر کردند و بازار ایران را از انواع و اقسام داروهای مخدر اشباع کردند و تعداد معتادان به سرعت افزایش پیدا کرد.

به طور کلی جمهوری اسلامی را از جهت وضعیت مواد مخدر، معتادان و قوانین به ۳ دوره کاملاً مشخص، تقسیم‌بندی می‌کنند؛ نخست دوره‌ای که شورای انقلاب مسئول قانون‌گذاری بود که مسئولان با تعداد زیاد معتاد مواجه بودند که در این دوره در سال ۱۳۵۸، «تصویب‌نامه فروش تریاک به معتادان» به تصویب رسید و به موجب آن سازمان معاملات تریاک وابسته به وزارت کشاورزی و عمران روستایی، مجاز شد تریاک حاصل از شیرهای خشک‌ش را از شهریور ۱۳۵۸ به بیماران معتادی که مجاز به سهمیه تریاک بودند و کارت و کوپن سهمیه تریاک از وزارت بهداشتی و بهزیستی را در دست داشتند با رعایت مقررات مربوطه به فروش برسانند.

سرانجام در تیرماه ۱۳۵۹، قانونی تصویب شد که طی آن سهمیه تریاک معتادان لغو و دوره‌ای به مدت ۶ ماه به عنوان ترک اعتیاد مقرر گردید؛ پس از آن، اعتیاد به عنوان جرم و معتاد مجرم شناخته شد و مطابق قانون رسیدگی به امور معتادان در اختیار دادرسی مواد مخدر قرار گرفت. همچنین برای کسانی که مکان مصرف مواد مخدر دایر کنند مصادره اموال و مجازات مشخص وضع شد.

دوره دوم، از شروع جنگ تحمیلی آغاز می‌شود و در تمام طول دوران جنگ ادامه می‌یابد. در شرایط جنگ، قانون مصوبه شورای انقلاب کمتر فرصت اجرا پیدا کرد. قاچاقچیان به علت این که نیروهای رزمنده، مبارزه با متجاوز خارجی را در اولویت نخست قرار داده بودند، از فرصت به دست آمده نهایت سوءاستفاده را کردند و بر فعالیت خود افزودند.

دوره‌ی سوم مبارزه با مواد مخدر، تقریباً بعد از خاتمه جنگ تحمیلی و شروع اجرای قانون جدید مبارزه با مواد مخدر که به قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام معروف شد، شروع می‌شود.

این قانون در سال ۱۳۶۷ در ۳۵ ماده به تصویب رسید و ۲ ماه بعد از تصویب، ستاد اجرایی آن در تهران تشکیل شد و به اجرا درآمد (شهیدی، ۱۳۷۵).

با تمام تدابیر اتخاذ شده، استکبار در مواجهه شدید با اقدامات جمهوری اسلامی ایران با سرمایه‌گذاری بیشتر، به سازماندهی و تسلیح گروه‌های قاچاق دست زد. ثمره‌ی این حرکت، ظهور قاچاقچیان بسیار مجهز و با کاروان‌های کاملاً مسلح بود که درگیری آن‌ها با نیروی انتظامی به یک جنگ تمام عیار مبدل شد. پس از پذیرش قطعنامه‌ی ۵۹۸ و پایان یافتن جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، مقام‌های جمهوری اسلامی، توجه بیشتری به امر مبارزه با قاچاق مواد مخدر و اعتیاد معطوف کردند و با توجه به کمبودهایی که در قانون گذشته احساس می‌شد. مجمع تشخیص مصلحت نظام در تاریخ سوم آبان ۱۳۶۷ قانون مبارزه با مواد مخدر را با کارایی بالاتر به تصویب رساند که تشکیل این ستاد نقطه عطفی در مبارزات جمهوری اسلامی ایران با قاچاق مواد مخدر و اعتیاد محسوب می‌شد (غنجدی، ۱۳۸۷).

هرچند اقدامات زیادی در امر مبارزه با مواد مخدر پس از پیروزی انقلاب اسلامی به عمل آمد و نظام خسارات زیادی در این زمینه متحمل شد و نیروهای امنیتی و انتظامی جمهوری اسلامی ایران، شهدای زیادی در این راه تقدیم کردند، ولی با توجه به وضعیت کشت تریاک در کشورهای همسایه ایران و حضور و نفوذ امپریالیسم در این کشورها، مبارزات کشور ما در کاهش اعتیاد به مواد مخدر و مصرف مواد صنعتی تأثیر چندانی نداشت.

بحث و نتیجه‌گیری

ایرانیان از زمان‌های دور، با مواد مخدر آشنایی داشته‌اند و اعتیاد و مصرف تریاک در ایران ریشه تاریخی دارد. کشت تریاک در ایران، عملاً از قرن دوازدهم برای صادر کردن به مناطق مختلف جهان انجام می‌شد و مصرف تریاک به‌طور گسترده در عصر صفوی در

ایران رواج یافت. تبلیغات سوء پیرامون خواص تریاک، باعث شد که مردم از تریاک به‌عنوان مسکن و دوی دردها استفاده کنند، درحالی که از عواقب مخرب آن بی‌اطلاع بودند و یا به آن عوارض توجه نمی‌کردند. متأسفانه مصرف تریاک پس از گذشت چندین قرن به‌علت پیشینه تاریخی، وضعیت جغرافیایی و علل اجتماعی و فرهنگی، در کشور ما همچنان ادامه دارد. این روند با تغییراتی از جمله ترویج مصرف هرئین و جایگزینی مواد صنعتی به‌جای مواد مخدر، مشکلات بیشتری را به‌وجود آورده است. امروزه جمهوری اسلامی ایران به‌سبب قرارگرفتن در مجاورت بزرگترین کانون تولید تریاک (افغانستان)، در مسیر ترانزیت مواد مخدر به کشورهای اروپایی و حوزه خلیج فارس واقع شده است. با وجود گسترش مسیرهای قاچاق مواد مخدر از افغانستان به روسیه و کشورهای آسیای مرکزی، سرزمین ایران همچنان به‌عنوان یکی از مسیرهای اصلی ترانزیت مواد افیونی مطرح است.

پیشنهاد

با توجه به جهانی‌بودن معضل مصرف مواد مخدر، کنترل و تحدید مصرف تریاک نیاز به برنامه‌ریزی و عزم ملی، منطقه‌ای و جهانی دارد که به اختصار در سطح ملی اقدامات وسیع فرهنگی برای زدودن تفکرات واهی در مورد خواص مثبت تریاک، در سطح منطقه‌ای جایگزینی کشت محصولات کشاورزی به‌جای کشت تریاک و در سطح بین‌المللی کنترل و فعالیت سازمان‌های بین‌المللی برای کمک به کشورهای توسعه نیافته منطقه و تحدید کشت تریاک در آن کشورها، پیشنهاد می‌شود.

فهرست منابع:

- آقاجری، سیدهاشم، دهقان حسام پور، مهدی و حمدانی، کامران. (۱۳۹۱). *علل رواج اعتیاد در جامعه ی عصر قاجار و آثار اجتماعی آن*. مجله مطالعات تاریخ اسلام، ۴ (۱۲): ۱۱-۱۳.
- اسعدی، سیدحسن. (۱۳۸۲). *پژوهشی بنیادی درباره مواد مخدر*، تهران: مؤلف.
- باقرزاده، احد. (۱۳۷۸). *همکاری های بین المللی در مبارزه با مواد مخدر*، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- برفی، محمد. (۱۳۷۸). *از میکده تا ماتمکده*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- بل، سوزان. (۱۳۹۰). *مواد مخدر، سموم و شیمی*، ترجمه مهران کمرانی نجف آبادی، تهران: دفتر تحقیقات و آموزش ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- خالقی پور، شهناز و یارمحمدیان، محمدحسین. (۱۳۸۶). *مصرف مواد مخدر در ایران*، اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی.
- دفتر مقابله با جرم و مواد مخدر سازمان ملل. (۱۳۹۰). *اصطلاحات و اطلاعات مواد مخدر*، ترجمه حسین نوری نژاد. تهران: پلیس مبارزه با مواد مخدر.
- رنجبر، محمدعلی و دهقان حسام پور، مهدی. (۱۳۹۳). *جایگاه تریاک در تجارت خارجی ایران در دوره قاجار (۱۲۱۰-۱۳۳۴ ه ق)*، مجله مطالعات تاریخ اسلام، ۶ (۲۱): ۱۱۵-۱۳۸.
- شاکری، عبدالحسین. (۱۳۶۸). *مواد مخدر و اعتیاد*، تهران: انتشارات گوتنبرگ.
- شهیدی، محمدحسن. (۱۳۸۲). *مواد مخدر امنیت اجتماعی و راه سوم*، تهران: مؤسسه اطلاعات.
- غنجی، علی. (۱۳۸۷). *مواد مخدر*، تهران: معاونت آموزش ناجا.
- فرزی، فریده. (۱۳۹۲). *تولید و تجارت تریاک و تاثیر آن بر وضعیت اقتصادی-اجتماعی عصر پهلوی اول*، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه الزهرا (س).
- فضیحی، سیمین و فرزی، فریده. (۱۳۹۳). *تاثیر بحران جهانی ۱۹۲۹ بر تجارت تریاک ایران*. فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهرا، ۲۴ (۱۱۳): ۱۶۵-۱۴۱.
- کاکویی، عیسی. (۱۳۸۵). *کامی در شناخت مواد مخدر و روان گردان*، تهران: معاونت پژوهش دانشگاه علوم انتظامی.
- کوهن، آلن. (۱۳۷۳). *مواد مخدر*، ترجمه حسن حاج سیدجوادی، تهران: نشر مجبی.
- The opium throughout history. www.yahoo.com
- The opium trade. www.yahoo.com